

ГЕНЕРАЛ П.СКОРОПАДСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКЕ ВІЙСЬКО (червень – грудень 1917 р.)

На початку 1918 р. Україна опинилася в надзвичайно складному становищі. Керівники Центральної Ради належно не подбали про створення власних збройних сил, які могли б надійно захистити її від більшовицького „центру”. Вони були певні, що на місці імперії постане нова Росія як добровільна федерація демократичних республік, тому війни з центром бути не може. Ці діячі наївно вірили, що соціалістичні переконання, а більшість Центральної Ради становили саме соціалісти різних гатунків, узагалі виключають потребу мати військо. Голова Генерального секретаріату (уряду Центральної Ради) В.Винниченко вславився своєю заявою про те, що соціалістам армія не потрібна, бо вони обстоюють мир. Несподіваний прихід до влади більшовиків розвіяв ці ілюзії.

А тим часом у 1917 р. ситуація була дуже сприятлива для створення української армії. Хоч як парадоксально, але формування українських частин почалося в російській армії згори, з наказу командування, без втручання Центральної Ради. Цьому сприяла демократія без берегів, що запанувала тоді в суспільстві й привела до розвалу російської армії.

Після Лютневої революції Петроградська рада 1/14 березня 1917 р. видала написаний більшовиком Ю.Стекловим наказ №1 про демократизацію війська. Це стало початком кінця старої російської армії. В усіх частинах виникли солдатські комітети, що вирішували, які накази офіцерів слід виконувати, а які – ні. Російська армія швидко розкладалася, втрачала боєздатність. На цьому тлі винятком були частини,

де переважали українці. Загальна кількість їх в армії досягла 4 мільйонів чоловік¹. Основну масу унтер-офіцерів і 40 відсотків молодших офіцерів російської армії становили українці². Вони були більш дисципліновані, важче піддавалися загальному процесові розкладу армії. З постанням Центральної Ради серед українців поширився рух за українізацію військових частин як на фронти, так і в тилу, на Україні й далеко за її межами.

Перший український полк ім.Б.Хмельницького почав формуватися в Києві стихійно у квітні 1917 р. на хвилі масового національного піднесення, викликаного утворенням Центральної Ради. Сталося це всупереч заборонам військового командування й протидії збільшоченої Київської ради робітничих та селянських депутатів. Коли полк вирушив на фронт, його з наказу командувача округом обстріляли за Києвом на станції Пост-Волинський з кулеметів. Тоді загинуло півтора десятка солдатів. Поховали їх у Києві.

А втім прихильники українізації частин і з'єднань з'явилися й серед найвищого ешелону російського командування, доведеного до відчаю тим, що армія перетворилась на розбурхану юрбу озброєних людей, які з усякого приводу міtingували й нікого не слухалися. Виявилося це під час літньої кампанії 1917 р., коли запланований Тимчасовим урядом загальний наступ російської армії провалився.

Армія на той час була споряджена незрівнянно краще, ніж за рік до того, під час славнозвісного бру-

силовського прориву. Але цього разу розкладені більшовицькою агітацією солдати відмовлялися воювати і в наступ не йшли. Північний і Західний фронти через це взагалі не зрушили з місця.

У наступ перейшов тільки Південно-Західний фронт у Галичині. Проте й там генералам вдавалося спонукати до цього солдатів лише тривалими умовляннями та власним прикладом. Найбільших успіхів дісталася ті дивізії 7-ї і 8-ї армій, у яких було багато українців. Одну з них, 56-ту, ще до початку наступальних боїв „частково українізував”, за його словами, командувач 8-ї армії генерал Л.Корнілов, який потім відзначав, що „вона чудово билася в останньому наступі”³. Решта військ Південно-Західного фронту відмовилася наступати. Все ж таки в австрійців вдалося відбити частину території.

Ще до початку наступу головнокомандувач Південно-Західного фронту генерал О.Гутор дав вказівку командиріві 34-го ударного корпусу генералові П.Скоропадському провести українізацію. Саме 34-й корпус, підсищений українізованими 56-ю дивізією, прорвав три лінії австрійської оборони й домігся найбільшого успіху в наступі. Проте генерал Скоропадський мав заперечення проти українізації свого корпусу. Щоб обговорити справу, він після закінчення наступу прибув до Кам'янця-Подільського, де розмістилася фронтова ставка. Там уже порядкував новий головнокомандувач генерал Корнілов, підвищений за успіхи його армії в наступі. На українізацію він дивився так само, як і генерал Гутор. Корнілов добре знов про негативне ставлення Скоропадського до цієї справи, і 7 (20) липня зустрів його словами: „Я від Вас вимагаю українізації Вашого корпусу”⁴.

Скоропадський відповів, що був у Києві, де спостерігав українських

П.Скоропадський. 1917 р.

діячів, які спровали на нього погане враження. Він застеріг, що „корпус згодом може стати серйозним даним для розвитку українства в небажаному для Росії сенсі”⁵. Корнілов відкинув таке застереження: „Усе це пусте, головне – війна. Усе, що в таку критичну хвилину може збільшити нашу міць, ми повинні брати. Що ж до Української Ради, то згодом ми з нею з'ясуємо. Українізуйте корпус”. У своїх спогадах Скоропадський писав: „Чудово пам'ятаю його слова, вони мене вразили”⁶.

Корнілов наказав Скоропадському негайно повернутися до його корпусу. Австрійці, діставши велике підкріплення від німців, напередодні, 6 (19) липня, перейшли в контрнаступ. Російські війська, замість оборонятися, стали масово покидати фронт і тікати в тил. Зі своїм, уже дуже пошарпаним, корпусом Скоропадський закріпився на Збуручі. Загалом російські війська було відкинуто на 70 – 120 км на схід від тих позицій, з яких вони починали свій наступ. Коли фронт стабілізувався, Скоропадський заходився ви-

конувати наказ Корнілова про українізацію 34-го корпусу, що відтоді став називатися 1-м Українським.

19 липня (1 серпня) 1917 р. Корнілова призначено верховним головнокомандувачем. Після того формування українських частин в армії набуло більшого розмаху. Українізувалися ще три армійські корпуси, загалом 48 полків. Анархія в армії призвела до того, що Корнілов утратив довіру до солдатів-росіян, які легко піддавалися розкладницькій антивоєнній і антиурядовій агітації більшовиків. На фронти, після зりву наступу й невдалих боїв у червні – липні, дедалі масовішого характеру набирало дезертирство. Українізуючи перші чотири корпуси, Корнілов, судячи з його дій, прагнув створити надійний кістяк армії, яка почала розвалюватися. Проте ці його зусилля не мали успіху. Після невдалого заколоту, спроби навести лад у Петербурзі й Москві силами двох козацьких корпусів, Корнілова 27 серпня (9 вересня) 1917 р. було знято з поста верховного головнокомандувача, а 2 (15) вересня заарештовано. Разом з падінням Корнілова заглохла й справа українізації в армії. Проте 1-й і 2-й українські корпуси були сформовані, обидва на Південно-Західному фронті, на території України.

До жовтневого перевороту в Петрограді більшовики у своїй пропаганді підтримували Центральну Раду, гостро викриваючи імперську політику Тимчасового уряду як порушення права націй на самовизначення. Робилося це тому, що вони не нехтували жодним засобом підтримати авторитет Тимчасового уряду й показати його антидемократичним, ворожим народним інтересам. Представники більшовиків були тоді і в самій Центральній Раді.

Захопивши владу в центрі, більшовики одразу змінили своє ставлення до Центральної Ради,

оскільки вона стояла на перешкоді до встановлення їхнього панування над Україною. Не відмовляючись од свого давнішого гасла про права націй, Ленін і його партія проголосили Центральну Раду буржуазною, дарма що в ній переважали соціалісти. Тепер більшовики вже вимагали запровадження в Україні влади робітничих і солдатських депутатів, а це означало цілковите підпорядкування її більшовицькому Раднаркомові.

У самій Україні в 1917 р. вплив більшовиків був мізерно малий. Ленінська РСДРП тут мала нечисленні осередки, що складалися переважно з росіян і євреїв, а також людей інших національностей, які жили в Україні, та невеликої кількості зросійщених українців, робітників промислових центрів. Навіть на час створення КП(б)У в липні 1918 р. в її складі тільки 7 відсотків членів уважали себе українцями⁷. Серед місцевих більшовицьких лідерів українців можна було полічити на пальцях, і всіх їх тримали на другорядних ролях. РСДРП була неукраїнською партією. Тож в умовах бурхливого пробудження національної свідомості українських мас, особливо солдатів, здобути вплив в Україні власними силами більшовики не мали жодних шансів. Владу над Україною більшовикам могли принести лише багнети з Росії.

У грудні 1917 р. більшовицькі багнети націлилися на Україну. І тоді стало ясно, що військової сили Центральна Рада майже не мала, всупереч тому, що служити їй протягом року зголосувалося багато самостійно українізованих частин, з яких можна було скласти велику армію. На кінець року вони, за прикладом російських військ, порозпадалися.

Центральна Рада не зуміла організувати політико-виховної роботи серед військовиків, противставити

патріотичні ідеї розкладницькій пропаганді, не вжила термінових заходів для розв'язання пекучого земельного питання, щоб забезпечити собі міцну підтримку українського селянства, з якого формувався рядовий склад війська.

Восени юрби озброєних російських дезертирів, добираючись додому, посунули через Україну. Вони грабували, вбивали мирне населення, влаштовували єврейські погроми. На засіданні Малої ради 24 жовтня (6 листопада) під головуванням М.Грушевського урядові було зроблено запит від імені Польського демократичного централу: „Чи відомо Секретаріатові про ті погроми, убивства та грабежі, які так часто тепер робляться дикими юрбами солдатів... Ті люди, які зараз проходять через Україну, залишають на ній тільки голу землю, бо вони з Україною нічим не з'язані. Нам і нашим дітям тут треба жити, і ми повинні боронити свій край. Коли ті харцизи будуть почувати, що на Україні вони зустрінуть не тільки опір міліції, а й опір збройної сили місцевої людності, то тоді вони не будуть так сміливо руйнувати нашого краю”⁸.

Міліцією з березня 1917 р. в Російській імперії стала зватися колишня поліція, а згадані збройні сили місцевої людності являло собою т. зв. вільне козацтво – групи самооборони по селах і містечках України, що виникли у квітні того року стихійно й особливо множилися на шляхах переходу дезертирів. Від великих ватаг розгнузданої озброєної російської солдатні, яка однаково ненавиділа і „хохлів”, і „жидів”, міліція та групи самооборони врятували українське населення й забезпечити громадський лад могли не завжди. Тому в роззброєнні й спровадженні дезертирів до Росії велику роль відігравали українізовані військові частини російської армії. Зв'язок з ними підтримував

генеральний секретар з військових справ С.Петлюра. Деякі з тих частин стояли в Києві. Усіма справами в них, як і усій російській армії, порядкували солдатські комітети. Вони вимагали харчів, утримання і вирішували, що мають робити чи не робити їхні частини. Скрізь відбувалися мітинги, і більшовицькі агітатори робили свою справу.

Після жовтневого перевороту в Петрограді процес розкладу уразив навіть найстійкіші українські частини. І такі частини були в розпорядженні Центральної Ради. У будь-який момент кожна з них могла відмовити їй у своїй підтримці. Ніхто не міг змусити збаламучену солдатську масу виконувати чиєсь накази без згоди солдатського комітету. На кожному кроці солдатів треба було переконувати, закликати і навіть благати. Характерний щодо цього наказ №5, який видав С.Петлюра 14 (27) листопада 1917 р.: „Я, як Генеральний секретар з військових справ Української Народної Республіки, усіх вас, мої товариши та друзі, закликаю в цю годину до спільноЯ одностайної праці. Будьте організовані та об'єднані, усі за одного і один за всіх. Наше військо молоде, воно щойно стає на ноги, і своїм порядком ви доведете, що ви є славні нащадки наших великих предків. Як один станьте довкола Центральної Ради та її Генерального секретаріату. Не допускайте погромів та заворушень, бо якщо їх допустите, то ганьбою вкриєте славне ім'я українського вояцтва. Жодних погромів на нашій землі не мусить бути. Я вже викликав українські полки та дивізії для охорони ладу на Україні”⁹.

З цього наказу-заклику видно, що на той час і деякі українські частини не лише порозкладалися, а й заплямували себе погромами. Петлюра боровся проти погромництва як тільки міг. Це вже згодом більшовицька пропаганда зробила

його самого „погромником”, І не було в Петлюри полків та дивізій, які він міг би викликати до Києва, бо майже все українське військо було розорошене по Україні для протидії збільшовичем російським частинам, що чинили погроми.

Які ж збройні сили мала тоді Центральна Рада?

Влітку 1917 р. близько 300 тисяч українських солдатів стихійно реорганізувалися в українські формування, присягнувши на вірність Центральній Раді¹⁰. Присяга залишилася символічним актом, бо створювати власну армію керівники Центральної Ради і зокрема Генерального секретаріату, як уже зазначалося, тоді не вважали за потрібне. На момент більшовицької революції збройні сили Центральної Ради у Києві складалися з двох піхотних дивізій (8 полків), які ще доформувалися, одного кавалерійського полку, юнкерської школи, автопанцирного дивізіону й кількох артилерійських батарей у стадії формування¹¹. Проте під впливом загального безладу, коли анархія прийшла на зміну дисципліні, а більшовицькі агітатори діяли скрізь, ці частини формувалися і розкладалися одночасно. Покладатися на них було ризикований. Справжню військову силу являв собою тільки добірний і повністю укомплектований 1-й Український корпус генерала Скоропадського, який став на бік Центральної Ради.

Після того як більшовики взяли владу в Петрограді і видали декрет про мир, розкладена російська армія остаточно втратила боєздатність. Її фронт від Балтійського до Чорного моря перемінився у величезну мітингову смугу. Командування втратило будь-який контроль над солдатською масою. На фронті повністю хазяйнували солдатські комітети. У них верховодили більшовики, чий вплив неймовірно зрос завдяки декретові про мир, що його солдати

сприйняли як закінчення війни. Солдатська маса не чекала до укладення миру, і на фронті її утримував лише брак транспорту, яким можна було б повернутися додому.

Втративши рештки дисципліни, юби озброєних солдатів швидко перетворювалися на банди погромників і грабіжників. Як пише у своїх спогадах Скоропадський, „2-й гвардійський корпус зі страшними грабунками, нищачи вогнем і мечем усі поміщицькі садиби, пройшов з фронту через усю Подільську губернію”¹². Вела його більшовичка Євгенія Бош, маючи на меті здобути Київ і розгромити „буржуазну” Центральну Раду.

Центральна Рада хотіла мати у Києві корпус Скоропадського, але боялася самого генерала. Тому за домовленістю з головнокомандувачем Південно-Західного фронту генералом Стоговим одна з двох дивізій українізованого корпусу повинна була йти до Києва, а друга разом з Скоропадським – на фронт. Більшовицький „верховний головнокомандувач” прапорщик Криленко також надсилав Скоропадському одну за одною телеграми з наказами негайно вести корпус на фронт, погрожуючи страшними покараннями за невиконання¹³.

Проте генерал зробив усе по-своєму: ешелон з солдатським комітетом він спрямував на фронт, а сам вирішив своїм військом закрити шлях на Київ 2-му гвардійському корпусові. У Київ, генеральному секретареві з військових справ, про це було надіслано телеграму. В ній Скоропадський пропонував Петлюрі домовитися з генералом Стоговим про передачу його разом з корпусом у розпорядження генсекретаріату для оборони Києва. Аналогічну телеграму було надіслано Стогову.

З Деражні (40 км за Кам'янцем-Подільським) до Козятина Скоропадський з корпусом добирається залишницею вісім днів. Прибув він туди

1(14) грудня 1917 р. і тільки там, нарешті, отримав телеграму-відповідь від Петлюри. У ній повідомлялося, що ставка Південно-Західного фронту передала 1-й Український корпус у розпорядження Генеральному секретаріату військових справ. На Скоропадського покладалося завдання захищати всю Правобережну Україну з підпорядкуванням йому всіх військових частин, українських і неукраїнських, на її території¹⁴.

Генерал діяв швидко й рішуче. Увесь свій штаб він з ходу відправив до Білої Церкви, а сам їздив по лініях і керував діями корпусу. Головним своїм осідком він обрав Козятин, що був у центрі театру дій корпусу. „Я негайно зайняв усю [залізничну] лінію від Гнівані до Козятина частинами 153-ї дивізії, а також лінію Шепетівка – Вапнярка – Козятин”, – писав згодом Скоропадський у своїх спогадах¹⁵. Лінія Шепетівка – Вапнярка проходила через Кам'янець-Подільський і Жмеринку, зайняту 2-м гвардійським корпусом. Через це, мабуть, Скоропадський Жмеринку не назвав, але невдовзі вона опинилася в руках українських частин. В „Історії українського війська” про ті дії генерала Скоропадського написано так: „Він обсаджує своїми частинами залізничні лінії Жмеринка – Козятин і Шепетівка – Козятин – Христинівка – Вапнярка”¹⁶.

Енергійними заходами, користуючись діяльною підтримкою залізничних комісарів Центральної Ради й залізничників-українців, Скоропадський за короткий час узяв весь рух російських військових ешелонів під контроль українських частин, поставив широку й надійну заслону на їхніх шляхах до Києва із заходу, південного заходу та півдня. Контроль передбачав обов’язкове роззброєння дезертирів.

Залізниці тоді були єдиною структурою, забезпечену безперебійним телеграфним зв’язком. Те-

леграфісти-українці з ентузіазмом підтримували дії Скоропадського, який завдяки їм мав повну інформацію про рух і настрої в російських військових ешелонах. Пізніше він згадував: „Уже через два дні після того, як я зайняв Козятин, з Жмеринки почав рухатися 2-й гвардійський корпус у напрямі Києва, 4 чи 5 грудня (17 – 18 грудня н. ст.) рушили два ешелони Волинського полку найчистішої води більшовики. Я посунув назустріч їм Стрілецький український дивізіон та команди добровольців-залізничників, і тієї ж ночі, в улоговині неподалік Вінниці, волинці були заскочені зненацька, роззброєні, негайно посаджені в поїзди й спрямовані на північ, у Великоросію”¹⁷.

І так було вчинено не з самим лише 2-м гвардійським корпусом. Проте далеко не всі збільшовичені частини здавали зброю без опору. У листопаді – грудні частини корпусу Скоропадського вели бої з тими, хто не хотів роззброюватися під Вапняркою й Гніванню (на півдорозі між Жмеринкою і Вінницею). „Взагалі, – підкреслював Скоропадський, – я без усякого перебільшення можу сказати, що коли більшовики з’явилися в Києві лише 21 січня 1918 р.*, а не в листопаді, то причиною того був мій корпус, який зайняв [...] залізниці й рішуче противідав появі збройних частин більшовицького спрямування на цій лінії [...] Якби я не прийняв швидкого рішення, 2-й гвардійський корпус опинився б у Києві ще в листопаді. А настрій у нього, під командою знаменитої Бош, був далеко не миролюбний”¹⁸.

До наведених слів Скоропадського можна додати, що коли б Центральна Рада використала його корпус так, як він пропонував, то більшовикам узагалі не вдалося б захопити Київ.

1-й Український корпус Скоропадського діяв як добре налагодже-

П.Скоропадський на параді українських військ. Київ, 15 серпня 1918 р.

ний механізм, тримаючи під своїм контролем усю систему залізничного сполучення на північному Правобережжі. Його частини були розміщені на всіх вузлових станціях. Надійний телеграфний і транспортний зв'язок давав змогу оперативно зосереджувати сили саме там, де виникала потреба в підкріпленнях. „Під час моїх блукань по залізничних лініях Правобережної України, – писав Скоропадський, – я переконався в тій величезній праці, самовідданості й справжній любові до України, яку виявляли всі залізничні службовці-українці. Я не хочу применшувати праці службовців інших національностей, але скажу, що найбільших противників більшовизму я зустрічав серед українців; вони погоджувалися на найризикованіші заходи, аби тільки не дати більшовикам посилитися, і часто робили це з великою небезпекою для свого життя. Так само чинили й

українці-телеграфісти, всі вони були у великому духовному піднесененні”¹⁹.

Керуючи діями корпусу, Скоропадський їздив по лініях, уявивши все під особистий нагляд. Беззбройних російських солдатів з фронту його люди пропускали в поїздах, стаючи не відправляти такі поїзди на Київ. „На станціях, – згадував Скоропадський, – я мав змогу спостерігати найогидніші сцени серед цього контингенту солдатів. Порядок не порушувався лише на станції, зайнятій моїми частинами, але досить було відійти в містечко, щоб мати можливість переконатися, якою мірою російський солдат, при всіх його позитивних якостях, може втратити людську подобу, коли він відчуває, що все, – хай би що він зробив, – минеться йому безкарно”²⁰.

У частинах, де функції командування перебирали на себе солдатські комітети, гору брали горлані-екстремісти більшовицького напряму. Вони агітували солдатів покидати фронт, розходитися по домівках, ділити землю та інше майно замож-

2-га кінно-козача дивізія
(синьожупанна). 1918 р.

них верств населення, обіцяючи, що тоді всі трудячі заживуть як багатії. Більшовицька агітація була дуже ефективною, їй легко піддавалися навіть добірні аристократичні частини колишньої російської армії. Скажімо, вузлову станцію Козятин були поставлені охороняти два ескадрони кавалергардського полку. Замість виконувати охоронну службу, кавалергарди під впливом більшовиків самі почали грабувати станцію і місто. Прибувши до Козятина, Скоропадський, хоч він і сам замолоду служив у тому полку, змушеній був розбройти кавалергардів і спровадити їх до Росії.

У себе в Росії, створюючи після захоплення влади червону гвардію як зародок своєї нової армії, більшовики одразу запровадили в ній залізну дисципліну, не допускали ніяких солдатських комітетів і мітингування. І навпаки, в Україні, яка була для них ворожою, більшовики далі провадили свою розкладницьку діяльність в армії. Агітацією проти офіцерів і обіцянками райського життя після революції,

без панів вони швидко домагалися успіху серед солдатів.

Солдати-росіяни, як уже зазначалося, взагалі охоче йшли за більшовиками, розважливі українці більше схилялися до порядку. Велике значення мали твердість дій командного складу й піднесення національної свідомості серед українців. У своїх спогадах Скоропадський розповідає, як під час липневих боїв 1917 р. він спинив безладну втечу солдатів, наказавши розстріляти паніка. Смертна кара тоді на фронті була заборонена, проте командир корпусу не спинився перед загрозою суду, аби покласти край паніці. Рішучість була притаманна йому й далі.

У 1-му Українському корпусі під час його служби на Правобережжі до крутих дисциплінарних заходів звертатися не доводилося: „...З моменту відbutтя корпусу з Меджибожа й до пересування на Козятин усі комітети затихли, уся пропаган-

ПСкоропадський оглядає озброєння українського піхотинця 1-ї кінно-козачої дивізії (Сірої). 1918 р.

да попервах також припинилася. Частини жили у вагонах, навіть не в теплушках, бо Київ не давав нам грубок, і, незважаючи на холоднечу, ніякого ремствування не було. Особливо в перший час усі беззаперечно виконували мої накази і дуже охоче вступали в бій з більшовиками”²¹.

Українські корпуси й полки, сформовані на Північному й Західному фронтах, більшовики або розклали зсередини, або ліквідували силою. Офіцерів порозстрілювали. Російські війська більше не хотіли воювати проти німців, але охоче виступали проти українців. Численні українські частини намагалися дістатися з Росії на Україну. Вдалося це тільки одному кінному полкові під командуванням полковника В.Петрова. У січні 1918 р. його полк з боями, зазнавши великих втрат, пробився до Києва із Західного фронту через Білорусь.

З усіх корпусів, що українізувалися, вцілів, крім корпусу Скоропадського, тільки 2-й Український (Січовий) корпус. Як і 1-й, він був сформований у складі військ Південно-Західного фронту. Обидва бу-

ли повністю укомплектовані солдатами й молодшими офіцерами. Обом не вистачало офіцерів-українців вищих рангів та генералів. На Південно-Західному фронті їх було обмаль.

Шукаючи для свого корпусу старших офіцерів-українців, Скоропадський спеціально їздив у Київ до Генерального секретаріату військових справ, який мав зв’язки з українцями-військовими всіх фронтів. Він звертався до ставки фронту в Бердичеві й до головної ставки. „У генеральному секретаріаті я особисто набрав порядну кількість старших офіцерів”, – писав у спогадах генерал²². У результаті йому вдалося укомплектувати свій корпус командними кадрами. Командир 2-го Українського корпусу генерал Мандрика цього не робив, тому більшістю з дванадцятьох полків у нього командували поручники й підпоручники.

Формування свого корпусу, що почалося в прифронтовій смузі, а завершилося в Меджибожі, Скоропадський закінчив перший. Формування 2-го корпусу також починалося в прифронтовій смузі. Завершилося воно мало в Летичеві, неподалік від Меджибожа. Проте знялися для цього з фронту корпусові не вдалося. Російські частини 11-ї

армії, до складу якої він входив, кидали свої позиції, і 2-й Український корпус сам-один дисципліновано „тримав фронт”. Австрійці його не турбували.

Коли Центральна Рада доручила Скоропадському обороняти Правобережжя, йому також було підпорядковано корпус генерала Мандрики. Корпус Скоропадського діяв на шепетівському кінці залізничної лінії, силою зброї перешкоджав збільшовичем російським частинам 11-ї армії йти на Київ. Після перемир'я на фронті, укладеного 2(15) грудня 1917 р., Генеральний секретаріат військових справ наказав 2-му українському корпусові йти на північно-східний кордон України, звідки доводилося чекати більшовицького наступу. Однак частини корпусу не дійшли до призначених місць, „вони розпорошилися в більшовицькому морі, що заливало тоді Україну”²³. Слабкість командного складу, неспроможність його протидіяти розкладницькій пропаганді більшовицьких агітаторів зробили своє. 2-й український (Січовий) корпус припинив існування саме тоді, коли УНР найбільше потребувала збройного захисту.

Хоч з інших причин, але така сама доля спіткала й 1-Український корпус. Об'їздивши в останній декаді грудня (ст. ст.) місця постою своїх частин, Скоропадський скрізь спостерігав круту зміну настрою:у те мое відвідання частин я помітив уже зовсім інший настрій. Знов пішли комітетські засідання, люди вже вважали, що час їхати до Києва або в якесь інше місце відпочивати”²⁴. Ясна була й причина такої зміни – частини корпусу несли свою службу в нестерпних умовах. „Частини здебільшого жили в щонайгірших умовах, у страшну зимову холоднечу вони перебували в неопалюваних вагонах. Хоч як я клопотався, проте абсолютно нічого не міг домогтися від Києва. Мені це

навіть здалося підозрілим: чи не хоче секретаріат, побачивши мої успіхи, щоб у мене корпус за таких умов почав чинити неподобства”²⁵.

Можливо, так воно й було, бо керівникам Центральної Ради не могла не ввижатися примара Наполеона за спиною рішучого й популярного генерала, що стояв на чолі слухняного йому корпусу. Ще 6 (19) жовтня Скоропадського було обрано отаманом усього вільного козацтва України, також було широко відоме його вороже ставлення до соціалістичних ідей, які широко сповідували тодішні українські керівники.

Тяжке становище корпусу помітно знизило моральний стан його особового складу. Скориставшись з цього, більшовики розгорнули серед солдатів, за висловом Скоропадського, „колосальну агітацію”. З метою протидії підривному впливові генерал надсилає телеграми до Києва, в усі українські національні організації, прохаючи дати людей, які могли б проводити контрагітацію²⁶.

Заклик надати ідеологічну допомогу проти більшовицької підривної роботи лишився без відповіді. І це було в грудні 1917 р., тоді, коли петроградський Раднарком уже оголосив війну Центральній Раді. 11 (24) грудня на засіданні Генерального секретаріату Петлюра зробив повідомлення про те, що більшовицька ставка видала наказ „почати військову акцію проти України та заарештувати усі українські штаби”²⁷. Насамперед об'єктами нападу стали українські штаби й частини, які перебували на контролюваних більшовиками територіях. Одразу розгорнути наступ на Україну більшовики не могли, бо ще не цілком організували своє військо. А втім потрібну військову силу було зібрано протягом кількох наступних тижнів – у Росії ж бо завжди знаходилося доволі охочих душити українські прагнення волі.

У Києві ця пауза створила ілюзію безпеки – може, більшовики все ж таки не наважаться воювати. Справжня підготовка до війни, коли мобілізується кожний, хто здатний стати до зброї, не провадилася. Було знехтувано навіть сумні уроки самої Росії, де більшовикам в ім'я свободи й демократії фактично дозволили з літа 1917 р. готовати заколот, спрямований не тільки проти Тимчасового уряду, а й проти самої демократії. У Києві місцеві більшовики мали свої військові загони. Про це було відомо, але Центральна Рада не підбала, щоб їх завчасно ліквідувати, як і виарештувати самих більшовицьких ватажків.

18 (31) грудня Петлюру, який уже набув певного досвіду військового керівництва, змінив М.Порш, що ніколи не займався військовими справами. Це також не свідчило про підготовку до війни.

Стан справ у корпусі змусив Скоропадського особисто вдатися до Генерального секретаріату військових справ. У Києві його до краю обурило несподіване призначення головнокомандувачем збройних сил України полковника Капкана, вчоращеного капітана, замість досвідченого воєначальника генерала Кирея. Скоропадський подав новому генсекретареві список того, що потрібно було для корпусу. Згодом він так згадував про ту розмову: „Я [...] заявив, що коли мені не дадуть усе за списком [...] для належного підтримання корпусу, я прошу мене увільнити від командування корпусом. Порш мав надзвичайно пихатий вигляд, явно нічого в нашій справі не розумів і ні на одну мою законну вимогу не дав мені позитивної відповіді, хоча мені було ясно, що якби він хотів, це можна було зробити. Я зрозумів, що тут відігравала роль моя особа й боязнь того дедалі більшого значення, якого я набув в українських частинах. Збагнувши це, я вийшов в іншу кімнату і тут-та-

ки написав рапорт про мое відчислення від командуванням корпусом”²⁸.

Це сталося 25 грудня (ст. ст.) 1917 р. Того самого дня Скоропадський поїхав до Білій Церкви здавати корпус генералові Гандзюку. Керівники Центральної Ради позбулися надто впливового генерала, не замислюючись над тим, як це могло відбитися на обороноздатності України напередодні більшовицької навали.

1-й Український корпус на той час лишався єдиним військовим з'єднанням у розпорядженні Центральної Ради. Повністю укомплектований і озброєний, він під командуванням Скоропадського був здатний сам-один розбити ті сили, які більшовики спромоглися кинути у свій перший наступ на Україну. Без Скоропадського корпус за місяць припинив своє існування, не зробивши жодного пострілу по ворогові. Це й прирекло Україну на воєнну поразку.

Боячись людей Скоропадського навіть без самого генерала, генсекретаріат не пустив корпус у Київ. Його частини були розміщені у Вінниці, Білій Церкві, Фастові та Бердичеві. „Через таке розколення сил корпусу, серед моря анархії, меншала з дня на день його сила та боєздатність. Під впливом загального безладдя падала дисципліна, і з кінця січня в корпусі було переведено мобілізацію”²⁹. З цього видно, чого була варта Центральна Рада як організатор національної оборони.

Скоропадський, здавши 29 грудня (ст. ст.) корпус, негайно повернувся до Києва, де розгорнув бурхливу діяльність. Його метою було створити антибільшовицький фронт без участі організаційно безсилої Центральної Ради. Розташувавшись у готелі „Універсал”, він спрямовував звідти роботу штабу вільного козацтва в Білій Церкві, гуртував навколо себе офіцерів, звільнених зі служби й

ІІ. Скоропадський під час

кавалерійських вправ.

Репродукція з фотодокументів

Національного архіву Канади.

Публікується вперше

з військових частин, розміщених у Києві³⁰. До ньогоувесь час ішли люди. Серед них були головнокомандувач Західного фронту генерал Балуєв, інженер заводу „Арсенал” М.Ковенко, який з робітників-українців київських заводів і майстерень сформував 16 куренів вільного ко-зацтва (400 вояків). Сам С.Петлюра, просив у Скоропадського козаків, щоб спинити більшовиків під Полтавою. Діячі старого режиму зверталися до нього з клопотанням хто про захист, хто про „місце”. У відповідь вони незмінно чули, що єдине місце, яке він може запропонувати, „це організувати з хліборобів надійні загони і з ними йти бити більшовиків”³¹.

Тільки С.Петлюра виконав цю пораду. Він сформував і очолив Гайдамацький кіш Слобідської України й таки бився в Полтаві після того, як на початку січня 1918 р. більшовики перейшли в генеральний наступ на Україну зі сходу та півночі.

2 і 3 січня (ст. ст.) 1918 р. Скоропадський вів переговори з голо-

вою французької військової місії генералом Ж.Табуї, аби той схилив до співпраці з українцями проти більшовиків сильний чехо-словацький корпус, сформований в Україні з полонених, а також польський корпус, розташований у Білорусі. Обидва корпуси перебували під впливом французької місії, яка їх фінансувала³². Командування обох корпусів відмовилося від пропозиції Скоропадського і в україно-російській війні зберігало нейтралітет.

„Для протидії більшовикам були війська не тільки українські, а й польські та чехо-словацькі, але не було ніякого об'єднання в діях, а головне – на чолі українських військ стояв Капкан, який абсолютно не міг упоратися з цим завданням. Я був переконаний, що коли не вживуть рішучих заходів, Київ буде

зайнятий більшовиками", – писав пізніше Скоропадський³³.

Проте хоч яким нездалим командувачем виявив себе Капкан, головна причина слабкості УНР перед більшовицьким нападом полягала в безпорадності Центральної Ради та її Генерального секретаріату. Вони не додумалися навіть до такого елементарного заходу, як проголошення універсалу із забов'язанням надати кожному, хто візьме участь у війні проти більшовиків, або його родині, в разі загибелі самого вояка, подвійного чи потрійного наділу землі в повну власність під час проведення запланованої земельної реформи, тобто розподілу поміщицьких, церковних і удільних (царських) земель. Це негайно дало б Центральній Раді тисячі вірних солдатів з фронтовим досвідом.

Без сильного війська Україна була безоборонна. У політиці лідери Центральної Ради виявилися найвнимішими людьми. Вони не одразу зрозуміли, що після встановлення в Росії більшовицької влади Україна стане жертвою червоної агресії. У справі створення власних збройних сил Центральна Рада показала цілковиту неспроможність. Її лідери не зуміли розвинути й закріпити могутнє національне піднесення українства влітку 1917 р., поривання українського народу до власної державності, зумовлене появою на світ самої Центральної Ради. Вони не розробили й не здійснили заходів для подолання більшовицької агітації в останні місяці того року й забезпечення Центральній Раді стабільного впливу серед мас, особливо серед солдатів-українців.

ПРИМІТКИ

¹ Історія українського війська: (Від княжих часів до 20-х років ХХ ст.). – Львів, 1992. – С. 368.

² Удовиченко О. Україна у війні за державність: Історія організації і бойових дій Україн-

ських збройних сил. 1917 – 1921. – К., 1995. – С. 8.

³ Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918 р. – Київ; Філадельфія, 1995. – С. 64.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Енциклопедія українознавства: Словникова частина. – Париж; Нью-Йорк, 1959. – Т. 3. – С. 1099.

⁸ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. – К., 1996. – Т. 1. – С. 358.

⁹ Київська мысль. – 1917. – 14 нояб.

¹⁰ Субтельний О. Історія України. – К., 1992. – С. 303.

¹¹ Удовиченко О. Зазнач. праця. – С. 10.

¹² Скоропадський П. Зазнач. праця. – С. 85.

¹³ Там само. – С. 84 – 92.

¹⁴ Там само. – С. 92.

¹⁵ Там само. – С. 93.

¹⁶ Історія українського війська. – С. 371.

¹⁷ Скоропадський П. Зазнач. праця. – С. 93.

^{*} Авторська неточність. Загони більшовиків з Росії, про які йдеться, захопили Київ 27 січня (9 лютого н.ст.), Див.: Удовиченко О. Зазнач. праця. – С. 26.

¹⁸ Скоропадський П. Зазнач. праця. – С. 93, 94.

¹⁹ Там само. – С. 95.

²⁰ Там само. – С. 94.

²¹ Там само.

²² Там само. – С. 84.

²³ Історія українського війська. – С. 372.

²⁴ Скоропадський П. Зазнач. праця. – С. 98.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само. – С. 99.

²⁷ Архів Радянської України. – 1932. – № 1 – 2, – С. 57.

²⁸ Скоропадський П. Зазнач. праця. – С. 99 – 100.

²⁹ Історія українського війська. – С. 371.

³⁰ Скоропадський П. Зазнач. праця. – С. 101.

³¹ Там само. – С. 104.

³² Там само. – С. 103.

³³ Там само.

Статтю проілюстровано світлинами з фондів Центрального державного кінофотофондоархіву України ім. Г.С.Пшеничного